УДК 811.111.81’42
DOI https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-2/26

Матковська М. В.
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОЗИЦІЇ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено актуальній проблемі міжетнічного спілкування в англомовному дискурсі, а саме способам реалізації опозиції «своє – чуже» та використання мовних засобів для її вираження. Мова як національно-специфічний феномен відображає не лише особливості природно-культурних умов буття людини і своєрідність її національного характеру, а й детермінує спосіб поділу світу на опозиції «свій – чужий» у тій чи іншій культурі. У статті проаналізовано маркери опозиції «свій – чужий» із семантикою протиставлення, відчуження і дистанціювання у спілкуванні, а також доведено, що поняття «своє» та «чуже» нерідко виступають синонімами понять «добре» і «погано», «прийнятно» і «неприйнятно», «морально» і «неморально» тощо.

На основі виявлених оцінок (нормативних, етичних), які використовуються для опису міжкультурного спілкування, а також на основі контекстуального аналізу тексту, що вміщує компонент «людських відносин», автор намагається змоделювати деякий «ідеал» суспільного устрою, який характеризує англомовну картину світу: свобода вибору, демократія (ціль прогресу), панування законності та стабільності. Автор досліджує функціонування мовних засобів і вплив останніх на стратегічну організацію мовлення представників етнічної більшості (англійців). Їх знання дозволить побачити себе, свою країну та співвітчизників очима іншої нації, передбачити більшість конфліктних ситуацій у відносинах двох націй і деякою мірою попередити їх.

У результаті аналізу виявлено, що комунікативно-прагматична настанова мовця-англійця при номінації або характеристиці іноземця як представника групи «вони – чужі» визначає застосування комунікативних стратегій відчуження і дистанціювання та впливає на вибір адекватних тактик і мовленнєвих ходів, що виступають інструментом їхньої реалізації. Постулюється ідея, що в сучасному англомовному просторі чітко виявляється опозиція британське «своє» – небританське «чуже», що забезпечується та завжди відбувається крізь призму своїх духовних цінностей і властивостей національного характеру.

Ключові слова: *семантика, прагматика, комунікативна поведінка, тактика, стратегії протиставлення, відчуження та дистанціювання.*

Постановка проблеми. Мова є національно-специфічним феноменом. У ній відображені не лише особливості природно-культурних умов буття людини, але й своєрідність її національного характеру, яка зумовлює структуру мовних моделей концептуалізації світу. Специфіка національних мов, національної свідомості зумовлена особливими способами діяльності, способом життя, умовами природного та соціального середовища, матеріальною та духовною культурою, що фіксується на різних рівнях мови.

Усі одиниці мови та мова загалом є результатом діяльності людини, яка спрямована на відображення та пізнання нею оточуючого світу. Засобом пізнання світу, який забезпечує проникнення людини в незвідані закутки його закономірностей, є мислення, а мова виступає вторинною формою його існування [2, с. 27]. Носієм мовної картини світу є людина як учасник певного культурного та історичного соціуму з існуючими в ньому стереотипами сприймання та співвідношення понять, ідей, уявлень про світ, про себе та представників інших спільнот. Суттєвим є питання про те, як саме людина сприймає дійсність, які фактори суб’єктивного порядку мають визначальне значення в формуванні мовної картини світу певним етносом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна лінгвістика багато в чому почала орієнтуватися на вивчення концептуальних систем національних мов. Мова використовується як ключ до системи мислення, природи людської психіки. На основі мовних даних відтворюються певні процеси мислення. В історії вивчення мовних категорій зі зверненням до когнітивних категорій національних мов варто зазначити праці А. Вежбицької, Г. Гійом, В.І. Карасик, І.М. Кобозєвої, В.В. Красних, С.Л. Сахно, D. Crystal, E. Goffman,

G. Hosking, C. Kramsch, A. Miall, A. Wierzbickoї та інших, які вже кілька десятиліть, працюючи в низці суміжних областей знань (соціологія, історія, лінгвістика, лінгвокультурологія, міжкультурна прагматика, етнопсихологія) займаються співставленням культур.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз функціональних особливостей опозиції «своє – чуже» із семантикою протиставлення, відчуження і дистанціювання у спілкуванні та використання мовних засобів для її вираження в сучасному англомовному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Процес пізнання дійсності нерозривно пов'язаний із мовою. Мова виступає лише як частина того цілісного явища, яке ми намагаємося пізнати, і має описуватися як інтегральний аспект усієї психічної діяльності людини. Мова є центром когнітивної діяльності особи та визнається основним знаряддям пізнання [1, с. 44]. Вербальні одиниці є продуктом складного процесу усвідомлення оточуючої дійсності. Опосередковано через мовні одиниці індивід інтегрує фрагмент реального світу в свою ментальну реальність. Таким чином, мова є основним засобом вираження думки, а вивчення мови – це опосередковане вивчення пізнання.

Сучасна лінгвістика багато в чому почала орієнтуватися на вивчення концептуальних систем національних мов. Мова використовується як ключ до системи мислення, природи людської психіки. На основі мовних даних ми відтворюємо певні процеси мислення. Отже, мова стає не метою, а засобом проведення лінгвістичних досліджень. Вивчення мовних форм неповне без звернення до когнітивних категорій, оскільки категорії мислення практично невід'ємні від мовних категорій [3, с. 11–16; 6, с. 98–99].

Результатом пізнання світу є інтерпретація мовними засобами, позначення і утримання в свідомості його властивостей у вигляді певної сітки понять, тобто концептуальна картина світу. Остання формується свідомістю людини та дає змогу ефективно орієнтуватися в світі, використовувати його в своїх цілях. Концептуальна картина як сукупність знань людини про світ есплікується в мовній картині світу. Картина світу носія мови суттєво відрізняється від об'єктивного опису предметів, явищ, від наукових уявлень про них, оскільки вона є суб'єктивним образом об'єктивного світу.

Картина світу існує в двох основних формах – концептуальній і знаковій. Не втілений у будь-яку систему знаків «образ» світу є концептуальною формою картини світу. Знання людини про світ бідніші за сам світ, а мова – за наші знання. Обмеженість можливостей мови закономірна й природна, оскільки надмірність змісту призводить до економії форми, але це дозволяє виразити необмежені обсяги змісту. Концептуальна картина світу багатша за мовну картину світу, оскільки в її творенні беруть участь різні типи мислення [3, с. 46]. Будь-який вид знання та досвіду є систематизованим, що призводить до полегшення орієнтації як у зовнішній діяльності, так і у внутрішньому ментальному просторі людини. Концептуальна система, взаємодіючи з мовною свідомістю, прагне організуватися таким чином, щоб пізнання світу, його когнітивні й мовні репрезентації були зручними та економними для утримання й оперування ними.

Будь-який тип картини світу виступає особливим способом пізнання світу. Кожний із них є результатом когнітивної діяльності людини. Відповідно кожний тип картини світу має свої когнітивні ознаки. При порівнянні мовної та наукової картин світу виявляється, що обидві є «системою аналізу оточуючого світу» [4, с. 190]. У мовній картині світу ця система протягом століть створюється пересічним мовцем, а в науковій вона є результатом зусиль вчених. Тим не менш, в обох випадках йдеться про поділ оточуючого світу на елементи. Порівняно з науковою картиною світу при формуванні мовної картини здебільшого діє суб'єктивний (людський) фактор, ніж відповідний об'єктивний. До того ж мовна картина світу завжди має національну специфіку, тобто характеризується ідіоетнічністю.

Процес стереотипізації як пізнавальна операція передбачає встановлення причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами, що сприймаються, та їхніми характеристиками. Виникнення та функціонування етнічних стереотипів багато в чому пов'язано з певним типом причинної інтерпретації поведінки представників різних етнічних груп [5, с. 113]. Стереотипи, що виступають у ролі співпадаючого, узагальненого уявлення про явище, яке є предметом обговорення, сприяють встановленню взаєморозуміння між співрозмовниками. Відносячи людину до тієї чи іншої соціальної спільноти, того або іншого типажу в рамках своєї буденної свідомості, реципієнт приписує цій людині й певну світоглядну картину. Прикладами таких інваріантів образу світу можуть бути етнокультурний і професійний образи світу [1, с. 115; 11, с. 212–217].

Стереотипи міжетнічного спілкування займають помітне місце в комунікативно-пізнавальній

діяльності особистості. Такого статусу етнічні стереотипи набувають за рахунок як їх предметного змісту, так і емоційно-оцінного характеру, завдяки особливій властивості відображати певне ставлення до об'єктів. Стереотипи – конструкти, які характеризується стійкістю реалізуючих їх установок, що включають три компоненти: когнітивний (знання про об'єкт спілкування); оціночний (ставлення до об'єкту спілкування); поведінковий (готовність діяти певним чином) [12, с. 68–69].

Стереотипи мають певні функції, включаючи когнітивну, яка розуміється як узагальнення при впорядкуванні інформації. Наприклад, у центрі уваги сприйняття «чужого» народу може опинитися зовнішній вигляд і фізичні характеристики його представників. Стереотипи передають бачення світу чи мовного міфу про дійсність, який створюється певним народом у процесі її освоєння [3, с. 46]. У міжетнічному спілкуванні стереотипи виступають «стандартними судженнями про соціальні групи або про їхніх окремих представників» [13, с. 17; 15, с. 226].

Концептуальна система, взаємодіючи з мовною свідомістю, повинна організовуватися таким чином, щоб пізнання світу та його когнітивні й мовні репрезентації були зручними та економними для утримання й оперування ними [7, с. 17; 14, с. 285]. Соціальна функція стереотипу полягає у регуляції поведінки, процесів протиставлення, відчуження і дистанціювання у спілкуванні, що дає змогу визначити особливості опозиції «свій – чужий» у функціональному аспекті «Оцінка об'єкту та готовність діяти за певних умов на основі попереднього досвіду».

Стратегія дистанціювання припускає використання низки лексико-граматичних засобів, пов'язаних із категорією модальності. До них належить зсув часового плану, умовний спосіб, питальні конструкції, лексико-синтаксичні одиниці тощо. Вони допомагають надати висловлюванням певної віддаленості від реальності (роблячи їх ввічливішими), а також забезпечуючи зручну для співрозмовників абстрактну відстань, що дозволяє відчувати комфортність при спілкуванні.

Проілюструємо можливості реалізації цієї тактики на прикладах із творів Джона Фаулза: *My dear Miss Woodruff,* ***I'll have to*** *ask you to leave this place?* [10, p. 123] – (order / instruction); ***Will*** *you* ***not take*** *them?*

[10, p. 265] – (suggestion / offer); *My dear Mrs. Poultney, if you speak like this I* ***shall have to reprimand*** *you* [10, p. 94] – (order / instruction); *I wish to take a companion. I* ***shall be happy to provide a home for such a person*** [10, p. 137] – (suggestion / offer); *I* ***should*** *certainly wish to hear it ... proceeding* [10, p. 158] – (request formula); *How much* ***did*** *you* ***intend to spend*** *on buying the collection of books on art, records and clothes for me?* [9, p. 118] – (polite enquiry); *I* ***thought*** *you* ***could let*** *me go out to breathe a fresh air* [9, p. 267] – (request formula); *I* ***thought*** *it* ***might be*** *nice to help you* [10, p. 291] – (proposal); *I* ***wondered*** *if I* ***could*** *have some rest in this house?* [9, p. 279] – (asking a question).

Зсув часового плану можна використовувати як граматичний засіб зниження категоричності вислову, для того, щоб надати інструкціям, розпорядженням або наказам вигляду ввічливого прохання, тактовної форми питанням особистого характеру, вираженню намірів, різного роду пропозиціям. *How much* ***did*** *you* ***intend to spend*** *on buying the collection of books on art, records and clothes for me?* [8, p. 118] – (polite enquiry);

I ***thought*** *you* ***could let*** *me go out to breathe a fresh air* [8, p. 267] – (request formulae).

Для формул ввічливого прохання і запитання характерне вживання простого минулого часу, яке встановлює певну дистанцію між моментом мовлення і самим предметом прохання / питання, що відсуває останній ніби на сходинку в минуле. *I* ***wondered*** *if I* ***could speak*** *on your behalf to Mrs. Tranter?* [87, p. 211], пор.: *I* ***wonder*** *if I* ***could speak*** *on your behalf to Mrs. Tranter? I* ***think*** *if I* ***could speak*** *on your behalf to Mrs. Tranter?*

При цьому модальні модифікатори *I think / I wonder,* які є орієнтованими на того, хто говорить, і виражають ніби його точку зору, набувають великого ступеня побіжності. Ця тактика доречна і в розмові про гроші, які вам хтось винен. При цьому необхідно згладити незручність, оскільки пряма розмова про фінанси – одна із «заборонених» тем. *That* ***will be*** *25 thousand dollars, please* [8, p. 135] – (перенесення в майбутнє); або ж можна уникнути незручності ситуації, кажучи про неї ніби в минулому: *How much* ***did*** *you* ***intend to spend*** *on buying the collection?* [8, p. 118], пор.: *How much* ***do*** *you* ***want to spend*** *on buying this collection?*

Наступний блок прикладів ілюструє можливості використання тривалого часу в аналогічних стратегічних цілях: *Alison, what* ***are*** *you* ***planning*** *to do tomorrow?* [8, p. 46] – (polite enquiry); *I'm sorry, I must* ***be going****. And you have a long walk* [8, p. 72] – (stating intentions); ***I'm hoping*** *you tell no one over there that you have met me* [8, p. 137] – (request formula); *And when* ***am*** *I* ***going*** *to meet the lady?* [8, p. 251] – (polite enquiry); ***I'm looking*** *forward to hearing from you soon, Charles* [10, p. 155] –

(parting formula); *Mr. Smithson,* ***will*** *you* ***be leaving*** *this afternoon?* [10, p. 213] – (polite enquiry).

Він часто використовується в тих же питаннях і проханнях, надаючи їм відтінку ніби побіжно кинутого зауваження, а виражені в такій формі наміри чи пропозиції звучать менш нав'язливо. Так, якщо необхідно дізнатися про щось вже вирішене або довідатися про чиїсь плани, варто дати зрозуміти співрозмовникові, що ви жодним чином не збираєтеся втручатися в його наміри або впливати на його рішення, не говорячи вже про те, щоб чинити прямий тиск у формі наказу. Наприклад: *Mr. Smithson,* ***will*** *you* ***be leaving*** *this afternoon?* [10, p. 213] – (simply enquiring about sb's plans), пор.: ***Are*** *you* ***going*** *to leave this afternoon? –* (pressing for a decision); ***Will*** *you* ***leave*** *this afternoon? –* (requesting / ordering).

Часто такі приклади зустрічаються в загальноприйнятих формулах із модальними модифікаторами при вираженні ввічливого прохання чи пропозиції: *I was thinking … / I was wondering … / I'm hoping you could …* Наприклад: *I* ***was thinking*** *– what about having a walk? I want daylight and some fresh air* [9, p. 249] – (suggestion); *I* ***was wondering*** *if you had a cigarette to spare?* [9, p. 199] – (request formula); ***I'm hoping*** *you could find some time for me to discuss my forthcoming marriage?* [10, p. 201] – (request formula), пор.: *I* ***think*** *– what about having a walk?*; *I* ***wonder*** *if you have a cigarette to spare?*; *I* ***hope*** *you could find some time for me to discuss my forthcoming marriage?*

Також вони зустрічаються в загальноприйнятих формулах із модальними модифікаторами при вираженні прощання: *I must be going / I'm looking forward to …* ***I must be going****. My uncle expects me* [8, p. 305]; ***I'm looking forward to*** *hearing from you soon, Charles* [10, p. 155], пор.: ***I must go****. My uncle expects me.* ***I look forward to*** *hearing from you soon, Charles.*

Говорячи про теперішнє, рекомендовано будувати бесіду на базі тривалого часу, оскільки закладене у ньому значення незавершеності додає вислову більшої порівняно з простим теперішнім часом невимушеності і невизначеності. Таким чином майбутній і минулий часи володіють ніби двома рівнями дистанційності. Для людини англо-американської культури звернення до такої тактики є нормою, залежно від прагматичної установки спілкування (і ступеня вираження прагнення дистанціюватися) здійснюється вибір мовних засобів.

Англійські модальні дієслова, які передають спектр різних відтінків модальності, є незамінними «регуляторами ввічливості». Британці виділяють як особливу сферу функціонування цих дієслів у спілкуванні (interpersonal use): за допомогою *could, would, might* виражаються різного роду прохання, питання, пропозиції, думки, побажання, які набувають різних відтінків ввічливого звучання. Вони дозволяють варіювати ступінь обов'язковості дотримуватися поради, бажаності виконати прохання, дозволеності зробити дію. Звернення до умовного способу також надає висловам певної долі здогадування та гіпотетичності, збільшуючи дистанцію між його змістом і прагматичним значенням.

Отже, вказані вище мовні засоби, виступаючи в ролі відповідних дистанціюючих, дозволяють уникнути прямолінійності вислову; вони входять до складу низки сталих формул ввічливості у вигляді стійких конструкцій (питальних, умовних) відповідно до властивих їм відтінків значення вірогідності, можливості, надання переваги, бажання.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз мовного матеріалу дозволив дійти висновку, що особливості функціонування англійської мови, зокрема частотне вживання модальних модифікаторів, майбутнього і минулого тривалого часу, умовного способу, дають змогу англійцям бути більш формально толерантними до представників інших націй, а стратегії протиставлення, відчуження та дистанціювання є характерною рисою англомовної комунікації при представленні опозиції «своє – чуже».

Для носіїв британської та американської культур не характерно вдаватися до емоцій – згідно з «неписаними правилами» варто приховувати власні почуття, переключаючи увагу на почуття інших. Емоційна стриманість британців сягає корінням традицій протестантського виховання, згідно яких необхідно утримуватися від відкритого вияву емоцій практично у всіх життєвих ситуаціях (за виключенням хіба що похорон). У носіїв британської культури емоційна поведінка насамперед пов'язана з нераціональністю й суб'єктивністю. Наприклад, у центрі уваги сприйняття англійцем «чужого» народу може опинитися манера поведінки при спілкуванні. Таким чином, стереотипи свідомості спрощують спілкування. Проте під час взаємодії людей різного віку, статі, національності, релігії, культурного рівня, соціального стану вони стають психологічними бар'єрами в міжособистісному спілкуванні, порушуючи взаєморозуміння.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо дослідження знань із області лінгвокультурології щодо ототожнення стандартних суджень про соціальні групи або про окремих їхніх представників з метою полегшення спілкування та забезпечення взаєморозуміння.

Список літератури:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : монография. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики : монография. Москва : Прогресс, 1992. 224 с.
3. Кобозева И. М. Немец, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов. *Вестник Моск. ун-та. Серия 9. Филология*. 1995. № 3. С. 102–116.
4. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? : монография. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
5. Ларина Т. В. Категории вежливости в английской и русской коммуникативных культурах. Москва : РУДН, 2003. 256 с.
6. Сахно С. Л. «Свое – Чужое» в концептуальных структурах. *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва : Наука, 1991. С. 95–101.
7. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages. London : Penguin Books, 1992. 404 p.
8. Fowles J. A Maggot. London : Random House, 1996. 464 p.
9. Fowles J. The Collector. London : Pan Books Ltd, Cavaye Place, 1986. 388 p.
10. Fowles J. The French Lieutenant's Woman. London : Random House, 2004. 448 p.
11. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York : Anchor Books, 1967. 284 p.
12. Kramsch C. Cultural Stereotypes. *Language and Culture*. Oxford : Oxford University Press, 1998. P. 67–69.
13. Miall A. The Xenophobe's Guide to The English. London : Ravette Publishing, 1993. 64 p.
14. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German and Japanese. New York, Oxford : Oxford University Press, 1997. 328 p.
15. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human interaction. Berlin / NY: Walter de Gruyter, 2003. 502 p.

Matkovska M. V. THE FUNCTIONAL PECULIARITIES OF "OWN – ALIEN" OPPOSITION IN THE ENGLISH-SPEAKING DISCOURSE

The article is dedicated to the actual problem of interethnic communication in the English-speaking discourse, mainly means of o realization "own – alien" opposition and the usage of linguistic means for its expression. Language as specifically national phenomenon reflects not only the natural and cultural conditions of man's being but also peculiarities of one's own national character, determining the division of the world into "own – alien" in the other culture. The opposition markers "own – alien" with semantics of contradistinction, disposition and distancing have been analyzed in the article.

It is examined that notions "own" and "alien" often may appear as synonyms of "good" and "bad", "reasonably" – "unreasonably", "morally" – "immorally" and so on. On the basis of revealed appreciation (normative and ethical) being used for description of intercultural communication and the contextual analysis of the text including some components of "peoples' relations" the author is trying to modulate on the contrary a certain "idealized" social order of the English picture world. This "idealized" social order is characterized by such features as free choice, democracy (the aim of progress), the government of law and stability. The author investigates the functioning of linguistic units and their influence on the strategic organization of communication of the representatives of ethnic majority (the English). Their knowledge will help one to see oneself, one's country and the countrymen by eyes of another nation, foresee the most of conflicts within relations of two nations and to some extent notify about them.

The result proved the idea that the communicative and pragmatic intention in nominating foreigners as the representatives of "THEY – alien" is oriented at the usage of communicative strategies of alienation and distance which in their turn have an influence on the choice of adequate communicative tactics that are used as instruments of their realization. It is postulated the idea that in present-day English communicative space the opposition British "own" and non British "alien" has been distinctly manifested and realized through the prism of their spiritual values and the peculiarities of national character.

Key words: *semantics, pragmatics, communicative behavior, strategies of contradistinction, disposition and distancing, tactics.*